

Arūnas Streikus

Vakarų kultūrinės įtakos ribojimas Sovietų Lietuvoje 1965–1986 m.

Straipsnyje atskleidžiama sovietinė kultūrinių ryšių su Vakarais kontrolės sistema. Nagrinėjami svarbiausi šios sistemos aspektai: Vakarų meninės kūrybos prieinamumo varžymas, tiesioginio humanitarinės inteligentijos bendravimo kontrolė, Vakarų kultūros vaizdo formavimas viešajame diskurse.

IVADAS

Viena svarbiausių sovietų režimo ypatybių buvo siekis izoliuoti jo kontroliuojamą visuomenę nuo Vakarų kultūrinio ir intelektualinio gyvenimo įtakų, kuris dažnai apibūdinamas geležinės uždangos metafora. Nepriklausomybės metais vykusį spartų Lietuvos kultūros grįžimo į Vakarų kultūrinę orbitą procesą nutraukė sovietų okupacija. Josifas Stalinas valdymo metais egzistavusi beveik visiška atskirtis nuo Vakarų kultūros po diktatoriaus mirties gerokai sušvelnėjo, tačiau besiplečiančius ryšius su Vakarais sovietų režimas ir toliau stengėsi griežtai kontroliuoti.

Pagrindinis straipsnio tikslas – atskleisti sovietinės kultūrinių ryšių su Vakarais kontrolės sistemos veikimą Lietuvoje, jos kaitą ir veiksmingumą. Siekiant šio tikslo bus nagrinėjami svarbiausi pavidalai, kuriais reiškėsi Vakarų kultūros sklaidos kontrolė. Pirmiau-

sia aptariamas Vakarų meninės kūrybos prieinamumo varžymas, kurį geriausiai iliustruoja Vakarų literatūros vertimų publikavimo politika ir šios literatūros skaitymo ribojimas. Nemažai dėmesio skiriama ir Vakarų kino sklaidos kontrolei atskleisti. Dar vienas lygmuo, kuriame akivaizdžiai reiškėsi kultūrinės komunikacijos su Vakarais kontrolė, buvo įkyri humanitarinės inteligentijos tiesioginio bendravimo su Vakarų kolegomis priežiūra. Išskirtinis vaidmuo šioje srityje priklausė KGB, kurio naudoti metodai siekiant kontroliuoti menininkų ir intelektualų ryšius bei pastangos jais manipuluoti režimo interesų naudai taip pat yra vienas iš šio tyrimo objektų. Galimybę tiesiogiai susipažinti su gyvenimu Vakaruose turėjo tik labai nedidelė grupė žmonių, dažniausiai tuometinio visuomenės elito atstovai: partinė nomenklatura, menininkai, mokslininkai. Didžiajai visuomenės daliai pagrindinis informacijos apie gyvenimą Vakaruose šaltinis buvo sovietų žiniasklaidos pateikiamas deformuotas Vakarų kultūros vaizdas. Šiame straipsnyje analizuojama, kaip Vakarų kultūros reiškiniai buvo pristatomi pagrindiniuose kultūrinio publicistinio pobūdžio periodiniuose leidiniuose, nagrinėjamu laikotarpiu leistuose Sovietų Lietuvoje: „Kultūros baruose“, „Literatūroje ir mene“, „Nemune“, „Moksle ir gyvenime“, „Jaunimo gretose“. Tyrimas apima

vadinamąją stagnaciją, t. y. laikotarpį nuo septintojo dešimtmečio vidurio iki devintojo dešimtmečio vidurio.

Sovietų režimo naudotos kultūrinių ryšių su Vakarais kontrolės formos istoriografijoje iki šiol labai mažai tyrinėtos. Galima paminėti tik pavienius mėginimus analizuoti kai kuriuos šios problematikos aspektus. Bene daugiausia rašyta apie sovietų vykdytą Vakarų literatūros skaitymo kontrolę. Dar devintojo dešimtmečio pradžioje išleistame išeivijos autorių straipsnių rinkinyje Tomas Venclova aptarė Vakarų literatūros recepcijos galimybes sovietų okupuotoje Lietuvoje¹. Savo tyrime, kuris aprėpė laikotarpį nuo okupacijos pradžios iki aštuntojo dešimtmečio pradžios, T. Venclova atskleidė pagrindines Vakarų rašytojų kūrybos publikavimo tendencijas tiek kiekybiniu, tiek ir kokybiniu atžvilgiu. Kaip bene liberaliausia šios srities etapą jis išskyrė septintojo dešimtmečio antrąją pusę. Užsienyje leistos literatūros skaitymo ribojimą bendrais bruožais aptarė ir Klemensas Sinkevičius straipsnyje, skirtame Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos specialiojo fondo istorijai². Kai kurių užsienio autorių kūrybos publikavimo Sovietų Sąjungoje sunkumai, jos cenzūra gana plačiai tyrinėjami rusų istoriografijoje³.

Reniant straipsnį daugiausia naudotasi archyviniais dokumentais, atspindinčiais sovietų valdžios institucijų, vykdyusių kultūrinių ryšių su Vakarais kontrolę, veiklą. Pirmiausia tai aštuntojo dešimtmečio pradžioje LKP CK biurokratinį aparatą papildžiusių Užsienio ryšių skyriaus, Išvykų į užsienį komisijos ir kitų šio aparato padalinių dokumentai, esantys Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA). Kita svarbi šaltinių grupė – KGB padalinių, nagrinėjamu laikotarpiu vykdyusių ryšių su užsieniu kontrolę, archyviniai dokumentai, kurie taip pat saugomi LYA. Tai LSSR KGB 1-ojo skyriaus

ir 2-osios valdybos pažymos apie sekamus Vakarų šalių humanitarinės inteligentijos atstovus, šių skyrių agentų pranešimai apie išvykas į užsienį, LSSR KGB 10-ojo skyriaus rengtos į užsienį vykstančių ir į Lietuvą iš užsienio atvykstančių asmenų tikrinimo statistinės suvestinės. Rengiant straipsnį taip pat panaudotos LSSR kultūros ministerijos ataskaitos ir susirašinėjimo su kitomis institucijomis dėl užsienio ryšių dokumentai, saugomi Lietuvos literatūros ir meno archyve. Geriau atskleisti užsienio literatūros skaitymo ribojimą padėjo Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje išlikę buvusio šios bibliotekos specialiojo fondo archyviniai dokumentai.

VAKARŲ LITERATŪROS IR MENO CENZŪRA

Kaip ir visos Sovietų Sąjungos, Lietuvos izoliavimas nuo Vakarų kultūros buvo ypač stipriai jaučiamas pirmąjį pokario dešimtmetį. 1946–1955 m. į lietuvių kalbą išversta ir išleista tik 64 Vakarų rašytojų 103 knygos⁴. Be to, daug Vakarų literatūros sunaikinta pokario metais vykdant masinį bibliotekų valymą. 1949–1953 m. Glavlitas parengė keturis sąrašus vadinamųjų odiozinių užsienio autorių, kurių visos knygos turėjo būti išimtos iš bendrojo naudojimo bibliotekų fondų. Į juos buvo įrašytos 508 pavardės, tarp kurių – Simone de Beauvoir, Georgesas Bernanosas, Albertas Camus, Karlas Jaspersas, Jacquesas Maritainas, Ezra Poundas, kiti žymūs rašytojai ir filosofai⁵.

Šeštojo dešimtmečio viduryje pradėta spausdinti gerokai daugiau Vakarų autorių grožinės literatūros kūrinių. 1956–1965 m. Lietuvoje jau buvo išleistos 186 Vakarų rašytojų 307 knygos⁶. Taigi, palyginti su ankstesniuoju dešimtmečiu, Vakarų literatūros leidyba padidėjo tris kartus. Pradėti

publikuoti ne tik užsienio literatūros klasikai, bet ir žymesni šiuolaikiniai autoriai. Daugiau pradėta versti ir J. Stalino laikais beveik visiškai ignoruotų vokiečių. 1956 m. pavasarį Glavlitas atšaukė anksčiau minėtų odiozinių autorių sąrašų galiojimą ir nurodė, kad bendruosiuose fonduose negali būti tik tų šių autorių knygų, kurios įrašytos į specialius Glavlito įsakymus ir sąrašus⁷.

Vis dėlto didžiausio Vakarų literatūros leidimo proveržio Sovietų Lietuvoje būta septintojo dešimtmečio antrojoje pusėje. 1966–1970 m. išleista 175 Vakarų autorių 219 knygų⁸. Tuo metu pirmą kartą lietuvių kalba išėjo Jerome'o Salingerio („Rugiuose prie bedugnės“, 1966 m.), Johno Updike'o („Kentauras“, 1967 m.), A. Camus („Maras“, 1968 m.) kūriniai. Periodinėje spaudoje tuo metu pasirodė ir keletas vertimų tų XX a. Vakarų literatūros klasikų, kuriuos sovietų režimo ideologai vertino ypač įtariai. 1966 m. „Pergalės“ žurnale buvo išspausdintas vieningas per visą sovietmetį poeto Thomaso Stearnso Elioto eilėraštis „Alfredo Prufroko meilės daina“, o 1967 m. „Nemuno“ žurnale – Jameso Joyce'o apsakymas „Mirusieji“. Nemažai iki tol neskelbtų autorių buvo ir 1969 m. išleistoje antologijoje „XX amžiaus Vakarų poetai“.

Septintojo dešimtmečio pabaigoje periodinėje spaudoje pirmą kartą publikuotos žymiausių Vakarų dramaturgų Eugėno Ionesco ir Samuelio Becketto pjesės, o 1970 m. išleistas pirmas šiuolaikinių Vakarų Europos dramaturgų kūrybos rinkinys⁹. Šiuolaikinių Vakarų dramaturgų kūrinius drąsiau pradėta statyti ir teatro scenoje. 1967 m. neseniai įkurtame Valstybiniame jaunimo teatre buvo pastatyta Johno Osborne'o pjesė „Atsigręžk rūstybėje“ (rež. V. Čibiras), o Panevėžio dramos teatre Juozas Miltinis tais pačiais metais perkėlė į sceną Friedricho Dürrenmatto pjesę „Fizikai“, 1968 m. – Arthuro Millerio „Komivojažieriaus mirtį“.

Daugėjant Vakarų literatūros vertimų, neišnyko kita cenzūros forma, kai, pasitelkus vadinamąjį laisvąjį vertimą, užsienio autorių kūryba buvo gerokai apkarpoma ir iškraipoma. Dauguma kūrinių buvo kupiūruojami, tekstas keičiamas ir papildomas. Pavyzdžiui, žymaus anglų fantastinės literatūros rašytojo Arthuro Clarke'o romano „2001 metų kosminė odisėja“ rusiškasis leidimas 1970 m. pasirodė be pabaigos. Buvo teigiama, esą leidėjams nepriimtinas pagrindinio herojaus – astronauto Deivido Boumeno – virsmas kosmoso dievažmogiu. Baigiamojo žodžio autorius buvo įpareigotas skaitytojams paaiškinti, jog paskutiniai knygos skyriai išimti todėl, kad jie neva nebūdingi šiaip jau mokslinei A. Clarke'o pasaulėžiūrai¹⁰. Tuo tarpu 1967 m. į rusų kalbą išverstas Josepho Hellerio romanas „22-oji išlyga“ buvo suredaguotas taip, kad vertimas tapo perpus trumpesnis už originalą¹¹.

Panašiai kaip Vakarų rašytojų kūriniai buvo perdarinėjami ir Vakarų režisierių filmai, kuriuos nuo septintojo dešimtmetmečio vidurio taip pat pradėta kur kas dažniau rodyti Sovietų Sąjungos kino ekranuose. Vakarų šalių kino cenzūra ypač sustiprėjo aštuntajame dešimtmetyje. Vienas ryškiausių sovietų kino cenzūros barbariškumo pavyzdžių galėtų būti Bernardo Bertolucci filmo „Konformistas“ likimas. Filmą buvo sutrumpintas 30 min., o jo įvykių seka sugrupuota nepaisant autorinės idėjos ir logikos. Be to, buvo rodomos nespaltvotos kopijos, nors spalvų kontrastai šiame filme turi svarbų vaidmenį¹².

Po Vakarų literatūros leidyboje bene liberaliausio per visą sovietmetį 1966–1970 m. laikotarpio aštuntojo dešimtmečio pradžioje šios literatūros leidybos tempas vėl sulėtėjo. 1971–1975 m. Lietuvoje išleistos 164 Vakarų šalių autorių knygos¹³, o 1976–1980 m. – tik 135¹⁴. Tiesa, devintojo dešimtmečio pradžioje Vakarų literatūros leidyba vėl kiek atgijo tiek kiekybės, tiek kokybės atžvilgiu:

1981–1985 m. išleistos 172 Vakarų autorių knygos¹⁵. Aštuntojo ir devintojo dešimtmečių sandūroje knygynuose netikėtai pasirodė dar keletas iki tol ignoruotų literatūros klasikų. 1979 m. išleistas monumentaliojo Marcelio Prousto romano „Prarastojo laiko beieškant“ pirmasis tomas „Svano pusėje“. Tais pačiais metais pirmą kartą lietuvių kalba pasirodė ir Hermann Hesse's kūryba („Stepių vilkas“). Devintojo dešimtmečio pradžioje lietuvių skaitytojai pagaliau sulaukė didesnių Franzo Kafkos kūrybos fragmentų: 1981 m. išleistas jo romanas „Procesas“, o tų pačių metų „Pergalės“ žurnalo dešimtajame numeryje išspausdinta novelė „Pataisos darbų kolonijoje“. Beje, laikinai sušvelnėjus ideologinei cenzūrai, F. Kafkos kūryba į viešąjį diskursą trumpam buvo prasimušusi dar 1964–1968 m., kai keletas šio autoriaus kūrinių buvo paskelbta žurnaluose „Иностранная литература“, „Вопросы литературы“, o leidykla „Progress“ išleido jo novelių rinkinį¹⁶. Lietuvoje tuo metu taip pat paskelbta keletas F. Kafkos kūrybos nuotrupų¹⁷. Tačiau po Čekoslovakijos įvykių šis rašytojas vėl atsidūrė nepageidautinų autorių sąrašuose.

Devintojo dešimtmečio pradžioje Lietuvoje iš dalies legalizuota dar kelių žymių Vakarų prozininkų kūryba. 1981 m. viena knyga išleisti Kurto Vonneguto romanai „Skerdykla Nr. 5“ ir „Čempionų pusryčiai“ (tiesa, gerokai kupiūruoti). Kiti rašytojai lietuvių skaitytojams buvo pristatyti pirmiausia publikuojant jų mažosios prozos pavyzdžius. 1982 m. išleistas Johno Fowleso apsakų rinkinys „Juodmedžio bokštas“, o 1983 m. „Pergalės“ žurnalo septintajame numeryje išspausdintas Güntherio Grasso apsakymas „Mokytojas Brunys“. 1985 m. šią publikacijų seriją pratęsė J. Joyce'o apsakymų rinkinys „Dubliniečiai“. Dar daugiau galimybių geriau susipažinti su šiuolaikinės Vakarų mažosios prozos tendencijomis suteikė devintojo dešimtmečio pradžioje

išleisti novelių rinkiniai: 1980 m. – amerikiečių, 1982 m. – anglų, 1984 m. – prancūzų ir ispanų novelės. Devintojo dešimtmečio viduryje Lietuvos SSR leidykloms pavyko nudžiuginti ir jaunuosius skaitytojus iki tol draudžiamų autorių sąrašuose buvusių rašytojų kūriniais. 1985 m. pasirodė „Vyturio“ leidyklos parengta Johno Ronaldo Tolkieno apysaka-pasaka „Hobitas, arba Ten ir atgal“, o 1986 m. „Mintis“ šimtatūkstantiniu tiražu išleido garsiosios Karlo May'aus trilogijos „Vineta“ pirmąją dalį.

Plečiantis ryšiams su išoriniu pasauliu, didėjo ir įvairiais kanalais į Lietuvą patenkančios Vakaruose leidžiamos literatūros srautas. Paštu iš užsienio į Lietuvą siunčiamas knygas ir periodinius leidinius tikrino Glavlito cenzoriai. Nustačius, kad yra draudžiamas viešai naudoti, leidinys nepasiekdavo tiesioginio adresato, o patekdavo į bibliotekų specialiuosius fondus arba būdavo konfiskuojamas. Aštuntajame dešimtmetyje toks likimas ištiko 70–80 proc. paštu gaunamų leidinių¹⁸. Taigi bibliotekų specialiuosius fondus nuolat papildydavo nauji leidiniai, taip pat ir užsienio kalbomis. Antai 1973 m. gegužės 1 d. LSSR valstybinės respublikinės bibliotekos (toliau – VRB) specialiajame fonde buvo 16 936 knygos ir 8379 periodinių leidinių apskaitos vienetai, iš jų užsienio kalbomis – 7263 knygos ir 2981 periodinių leidinių numeris¹⁹. 1974–1987 m. į VRB specialiojo fondo inventorinę knygą buvo įrašyta 6992 knygos ir 8289 periodinių leidinių numeriai, iš jų užsienio kalbomis – 1633 knygos ir 6135 periodinių leidinių numeriai²⁰. Taigi knygos užsienio kalbomis sudarė vos ketvirtadalį šiuo laikotarpiu į specialųjį fondą patekusių knygų, o periodika užsienio kalbomis nustelbė išeivijos periodinius leidinius lietuvių kalba.

Užsienio leidiniai į bibliotekas ir kitas institucijas patekdavo ne tik per paštą. Organizacijos, gavusios užsienio leidinių

ne paštu, privalėjo juos taip pat pateikti Glavlitui, kad jis patikrintų ir pažymėtų atitinkamu spaudu. Be to, Glavlito atstovai reguliariai lankydavosi bibliotekose tikrinami, kaip jos vykdo specialią instrukciją „Dėl kapitalistinių šalių literatūros įsigijimo, saugojimo ir panaudojimo tvarkos“. Tokių reidų metu dar ir aštuntajame dešimtmetyje bibliotekų bendruosiuose fonduose neretai buvo randama leidinių, išleistų užsienyje, bet neturinčių jokių cenzūros ženklų. Reaguojant į tai, devintojo dešimtmečio pradžioje buvo imtasi papildomų priemonių užsienio literatūros naudojimo kontrolei sustiprinti. Antai 1980 m. pabaigoje Glavlito nurodymu buvo sudaryta beveik 30 VRB darbuotojų grupė, kuriai pavesta patikrinti visus bibliotekos kataloguose esančius leidinius, išleistus kapitalistinėse šalyse po 1945 m.

Dar viena priemonė, naudota siekiant riboti Vakarų literatūros prieinamumą, – tai specifinė bibliotekų katalogų sistema. Sovietmečiu šalia bendrųjų katalogų gyvavo ir tarnybiniai, kuriuose buvo gerokai daugiau kortelių nei bendruosiuose. Tai leido nuslėpti nuo skaitytojų informaciją apie nepageidaujamąs knygas. Bibliotekų katalogų iliustracija ypač sustiprėjo devintajame dešimtmetyje. 1984 m. iš Maskvos atvykusi SSRS kultūros ministerijos komisija tikrino, kaip Lietuvos mokslinėse bibliotekose komplektuojama ir atspindima kataloguose literatūra užsienio kalbomis. VRB komisijos nariai rado nemažai knygų, kurių jų nuomone, netikslinga atspindėti bendruosiuose kataloguose, nors Glavlito jos buvo pažymėtos spaudu, leidžiančiu naudoti laisvai²¹. Tų pačių metų rugsėjo 11 d. išleistas SSRS kultūros ministro įsakymas „Dėl priemonių užsienio literatūros komplektavimui ir panaudojimui valstybinėse respublikinėse bibliotekose pagerinti“. Pasirodžius šiam įsakymui VRB buvo sudaryta speciali „visuomeninių konsultantų“ darbo grupė, kuri turėjo peržiūrėti bendruosius

katalogus ir iš jų išimti bei perkelti į tarnybinius „moraliskai pasenusių, menkaverčių ir neaktualių“ užsienio literatūros leidinių korteles²². Devintojo dešimtmečio viduryje bibliotekas pasiekė ir Glavlito parengtas naujas „Nerekomenduojamų viešai naudoti šalies bibliotekose autorių sąrašas“, kuriame greta 26 buvusių SSRS piliečių įrašytos ir 49 užsieniečių pavardės. Jame buvo 21 JAV ir 9 Didžiosios Britanijos autoriai, taip pat 4 vokiečiai, 3 prancūzai, 8 lenkai ir 4 čekai²³.

Skaityti bibliotekų specialiuosiuose fonduose laikomą užsienio literatūrą galėjo tik nedidelė grupė asmenų, kuriems ji buvo reikalinga mokslinio tyrimo ar darbo (dažniausiai žurnalistinio ar propagandinio pobūdžio) tikslais. Leidimo skaityti specialiajame fonde išdavimo, naudojimosi specialiojo fondo literatūra tvarką reglamentavo griežtos taisyklės. Dėl vis griežtėjančių apribojimų skaitytojų, skaitančių specialiuosiuose fonduose esančią literatūrą užsienio kalbomis, skaičius nuolat mažėjo. Antai 1972 m. VRB specialiajame fonde net 161 skaitytojas skaitė 729 pavadinimų leidinius užsienio kalbomis²⁴. Tuo tarpu 1979 m. ten pat literatūrą užsienio kalbomis skaitė 44 skaitytojai (išduota 340 vienetų), 1980 m. – 30 (118)²⁵, o 1983 m. – jau tik 11 skaitytojų, kurie užsakė 39 knygas ir 64 periodinių leidinių numerius²⁶. Kalbant apie galimybes skaityti užsienio literatūrą, galima paminėti ir tai, kad Maskvos leidykla „Progress“ aštuntajame ir devintajame dešimtmečiais leido specialiajam naudojimui skirtus mažo tiražo vertimus ir biuletinį „Новые книги за рубежом“. Jie buvo siuntinėjami adresatams pagal sąrašą, o naudojimasis jais buvo prilygintas naudojimuisi slaptaisiais dokumentais.

Taigi *perestroikos* išvakarėse literatūros užsienio kalbomis skaitymo kontrolė vėl labai sustiprėjo. Kita vertus, devintojo dešimtmečio pirmojoje pusėje pasirodė nemažai

iki tol nutylėtų autorių kūrybos vertimų. Galima daryti prielaidą, kad norint bent iš dalies numalšinti didelį Vakarų kultūros alkį režimo akyse mažesnė blogybė buvo ribota ir kontroliuojama jos recepcija leidžiant oficialius vertimus, o ne tiesioginis kontaktas su originalu.

TIESIOGINIŲ KULTŪRINIŲ RYŠIŲ KONTROLĖ

Šeštojo dešimtmečio viduryje gerokai suliberalėjo užsienio turistinių kelionių (pirmiausia, aišku, į komunistinės stovyklos šalis) tvarka. Vis daugiau žmonių savo akimis galėjo pamatyti gyvenimą už geležinės uždangos. Tokia galimybė buvo sudaryta ir kai kuriems valdžios požiūriu patikimiems menininkams. Pavyzdžiui, jau 1956 m. rudenį po Vakarų Europos šalis laivu keliavo keliolikos žmonių grupė iš Lietuvos, kurios dauguma buvo menininkai ir kultūros darbuotojai: skulptoriai Konstantinas Bogdanas ir Napoleonas Petrulis, dailininkė Regina Ulbikaitė, architektas Vladislovas Mikučianis ir kiti. Šiai kelionei pasibaigus skandalingai (viena iš grupės narių – Mokytojų tobulinimosi instituto dėstytoja Birutė Bilevičiūtė – Stokholme paliko laivą ir pasiprašė politinio prieglobsčio), laikinai liautasi organizuoti tokias grupines kultūrininkų išvykas į Vakarų šalis. Šeštojo dešimtmečio pabaigoje ir septintojo dešimtmečio pirmojoje pusėje pirmenybė buvo teikiama pavienių Lietuvos menininkų ir mokslininkų kelionėms bendrų visos Sovietų Sąjungos delegacijų sudėtyje.

Daugiau galimybių tiesiogiai susipažinti su Vakarų kultūriniu gyvenimu Lietuvos kultūros elitui buvo sudaryta septintojo dešimtmečio viduryje. Pirmieji į stažuotes Vakarų šalyse buvo išleisti gabiausi jaunieji operos solistai. Jau 1965 m. Milano „La Sca-

la“ teatre operinio dainavimo įgūdžius tobulino Virgilijus Noreika, 1966 m. – Vaclovas Daunoras, 1969 m. – Giedrė Kaukaitė. Kiek vėliau Italijoje stažavosi dailininkas Leonardas Tuleikis, filosofas Bronius Kuzmickas ir kiti. Aštuntajame dešimtmetyje nemažai lietuvių humanitarinės inteligentijos atstovų vyko stažuotis į Prancūzijos aukštąsias mokyklas ir kultūros įstaigas. Pavyzdžiui, 1978 m. Paryžiuje stažavosi filosofas Rolandas Pavilionis, žurnalistas Laimonas Tapinas, Filharmonijos muzikantai Tauras Adomavičius ir Zigmas Kazlauskas, Vilniaus inžinierinio statybos instituto dėstytojas Juozas Nagevičius. Aštuntajame dešimtmetyje pradėtos rengti ir specializuotos Lietuvos menininkų išvykos į Vakarų Europos šalis. Dažniausiai tai irgi buvo kelionės į Prancūziją: 1970 m. čia viešėjo dailininkų ir architektų, o 1972 m. – teatralų grupė.

Prie kultūrinių ryšių su Prancūzija stiprinimo nemažai prisidėjo ir Vilniaus universiteto Visuotinės literatūros katedroje dirbę prancūzų kalbos ir literatūros lektoriai iš Prancūzijos. Ypač aktyvus buvo 1983 m. rudenį į Vilnių atvykę Jeanas Paulis Martenas, dalyvavęs ir neoficialiuose susitikimuose su Lietuvos kultūrininkais, supažindinęs juos su naujausiomis Vakarų kultūros tendencijomis. Plėsti galimybes prieiti prie Vakarų kultūros mėgino ir kai kurie Vilniaus universitete aštuntajame–devintajame dešimtmečiais stažavę lietuvių kilmės mokslininkai²⁷. 1978 m. pradžioje Vilniuje veikė JAV dailininko Steveno Anaya'os paroda. Prie jos organizavimo nemažai prisidėjo dailininko žmona Liucija Baškauskaitė, kuri tuo metu stažavosi Vilniaus universitete. Sovietų valdžios institucijas erzino tai, kad L. Baškauskaitė, nesitenkindama siaurais oficialaus veikimo rėmais, aktyviai ieškojo galimybių, kaip apeinant oficialius kanalus Lietuvoje organizuoti JAV dailininkų ir fotografų parodas, kino filmų peržiūras²⁸.

Sprendimą dėl užsieniečio stažuotės Vilniaus universitete ar kitoje Lietuvos aukštojoje mokykloje kiekvienu konkrečiu atveju priimdavo LKP CK, atsižvelgdamas į KGB nuomonę. Po kelių incidentų, įvykusių aštuntojo dešimtmečio pabaigoje, stažuotojų atrankos kontrolė buvo gerokai sugriežtinta. Antai 1980 m. LKP CK rekomendavo LSSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijai atidėti istorikų Romo Vaštoko ir Prano Zundės, matematikos profesoriaus Kęstučio Šalkausko stažuotes Vilniaus universitete. 1981 m. ant LSSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos siūlymo priimti stažuotis ir skaityti paskaitų Vilniaus inžinieriniame statybos institute Raimundą Kudukį, kuris tuo metu buvo JAV aplinkos apsaugos federalinės komisijos narys, LKP CK ideologijos sekretorius Lionginas Šepetys užrašė tokią rezoliuciją: „Nematau jokio reikalo ir būtinybės priimti šį lektorių biznesmeną.“²⁹ LSSR administracija nepalankiai reagavo ir į JAV diplomatų siūlymus sudaryti sąlygas Lietuvoje skaityti paskaitas lektoriams iš JAV. Atsakant į juos buvo aiškinama, kad JAV valdžia neva irgi trukdanti Lietuvos SSR meno kolektyvų ir pavienių atlikėjų gastroles³⁰.

Nepaisant trukdymų, tiesioginiai moksliniai ir kultūriniai ryšiai su Vakarų šalimis pamažu plėtėsi. 1984 m. į Lietuvą iš kapitalistinių šalių buvo atvykę 135 mokslininkai ir 414 kultūros ir meno atstovų, o iš Lietuvos į kapitalistines šalis buvo išvykę 90 mokslininkų ir 379 kultūrininkai³¹. Tuo tarpu prieš dešimtmetį į vadinamąsias kapitalistinio bloko šalis per metus tevykdavo kiek daugiau nei pusantro šimto LSSR kultūros ir meno veikėjų³². Aštuntajame dešimtmetyje Lietuvoje ėmė dažniau lankytis ir Vakarų šalių muzikos bei teatro artistai. Tarp atvykstančiųjų aiškiai vyravo prancūzai. 1973 m. Vilniuje koncertavo prancūzų estradinė grupė „Trys menestreliai“, 1974 m. į gastroles buvo atvykęs Paryžiaus teatras „Comédie-Française“,

o 1975 m. Filharmonijoje surengti keli prancūzų atlikėjų koncertai, kuriuose buvo pristatyti žymiausi šios šalies kompozitorių modernistų kūriniai, tarp jų – Olivier Messiaeno simfonija „Turangalila“. Ne kartą Lietuvoje koncertavo ir žymusis prancūzų mimas Marcelis Marceau.

Vis dažniau į Sovietų Sąjungą atvykstant užsienio atlikėjams, rūpintasi geriau organizuoti užsienio kolektyvų gastroles. 1986 m. pradžioje priimtas specialus SSKP CK nutarimas „Dėl trūkumų organizuojant užsienio atlikėjų pasirodymus Sovietų Sąjungoje“. Vykdydamas šį nutarimą, LKP CK Kultūros skyrius 1986 m. vasario 20 d. surengė instruktažą Kultūros ministerijos ir Filharmonijos atstovams, kurie buvo įpareigoti užtikrinti veiksmingą užsienio atlikėjų gastrolių kontrolę, siekti, kad ateityje nepasitaikytų nedėmesingo požiūrio į užsienio svečių buitines ir kūrybines sąlygas atvejų, geriau supažindinti užsienio atlikėjus su Lietuvos SSR socialinio, ekonominio ir kultūrinio gyvenimo laimėjimais³³. Tuo tarpu LKP CK Propagandos ir agitacijos skyrius surengė pasitarimą, pakviesdamas į jį žiniasklaidos priemonių vadovus, kuriems nurodė vykdyti minėto SSKP CK nutarimo reikalavimą „užtikrinti aukšto profesionalumo, politiškai teisingos informacijos apie gastroles pateikimą, kad nebūtų galimybių pateikti medžiagą, sukeliančią ažiotažą dėl kai kurių „madingų“ atlikėjų“³⁴.

Stiprėjant ryšiams su Vakarais, buvo stiprinama ir šių ryšių kontrolė. Į užsienio šalis vykstantys kultūros ir mokslo darbuotojai, kaip ir visi kiti Sovietų Sąjungos piliečiai, turėjo pereiti sudėtingą, kelių pakopų tikrinimo procedūrą. Galutinį sprendimą dėl leidimo išvykti priimdavo aštuntojo dešimtmečio pradžioje prie LKP CK įsteigta speciali Išvykų į užsienį komisija. Jeigu asmuo į užsienį vykdavo ne privačiai, o žinybiniu ar organizuoto turizmo kanalu (dauguma),

atsakingas atitinkamos institucijos pareigūnas LKP CK komisijai turėdavo pristatyti: institucijos vadovo tarpininkavimo raštą, biografinę pažymą („objektyvka“), asmens išvykimo bylą (anketa ir autobiografija), darbovietės pirminės partinės organizacijos rekomendacinę charakteristiką (vykstant į kapitalistinę šalį ją turėjo patvirtinti partijos rajono komitetas)³⁵. Svarbiausia iš šių dokumentų buvo paties vykstančiojo pildoma anketa, kurią prieš komisijai priimant sprendimą patikrindavo KGB. Jeigu ši įstaiga neturėdavo duomenų, leidžiančių prieštarauti išvykai, buvo dedamas atitinkamas spaudas, o jeigu tokių duomenų atsirasdavo – parenkiama trumpa pažyma. Neigiamą atsakymą KGB dažniausiai motyvuodavo tuo, kad apie prašantįjį išvykti turima operatyvinės informacijos, leidžiančios abejojti jo politiniu lojalumu; kad toks žmogus turi giminystės ryšių arba susirašinėja su užsienyje gyvenančiais asmenimis, kurie aktyviai dalyvauja antikomunistinėje veikloje.

Su asmenimis, vykstančiais į komandiruotes ar organizuoto turizmo kanalu, KGB paprastai didesnių problemų neturėdavo, nes nepageidaujami kandidatai buvo gana veiksmingai atsijojami jau ankstesnėse atrankos pakopose. Ypač svarbi čia buvo rekomendacinė charakteristika, kuri turėjo atspindėti ne tik asmens charakterio bruožus, dalykines savybes, bet ir „politinį veidą“. Instrukcijose dėl charakteristikų vykstantiems į užsienio šalis asmenims išdavimo buvo primygtinai nurodyta, kad „išvykoms rekomenduojami geriausi kolektyvo nariai, pasižymėję gamyboje (moksle), visuomeninėje politinėje ir kultūrinėje veikloje, tinkamai besielgiantys

kolektyve, šeimoje ir buityje, politiškai subrendę ir morališkai pastovūs, sugebantys deramai atstovauti tarybų šaliai užsienyje“³⁶. LKP CK taip pat nuolat primindavo institucijų vadovams ir pirminių partinių organizacijų pirmininkams jų asmeninę atsakomybę už nepagrįstas rekomendacijas. Vis dėlto ir LKP CK Išvykų į užsienį komisija gana dažnai neduodavo leidimo vykti į kapitalistines šalis. Pavyzdžiui, 1975 m. vykti į Vakarų valstybes žinybiniu ir turistiniu kanalu buvo rekomenduota 4730 asmenų, neleista vykti 837, arba 17 proc.³⁷

Kur kas dažniau KGB įsikišdavo išduodant leidimus keliauti į užsienio šalis privačiai. Šiuo atveju dokumentai pirmiausia buvo pateikiami LSSR VRM Vizų ir registracijos skyriui, iš kur patekdavo į KGB, ir jo sprendimas paprastai jau būdavo galutinis. Analogiškai buvo tikrinami ir norintys atvykti į Lietuvos SSR užsieniečiai. Kaip rodo toliau pateiktos lentelės duomenys, devintojo dešimtmečio pradžioje KGB neigiamai atsakydavo į daugiau nei pusę privačių prašymų duoti leidimą išvykti į kapitalistinę šalį. Beveik pusė užsieniečių iš Vakarų šalių taip pat negaudavo leidimo įvažiuoti į Lietuvos SSR teritoriją, jeigu norėdavo atvykti privačiai. LKP CK Išvykų į užsienį komisija nagrinėjo ne visas, o tik kai kurias svarbesnes privačių išvykų į užsienį bylas. Komisijos požiūris į norinčius išvykti šiuo būdu asmenis taip pat buvo daug griežtesnis. 1975 m. ji svarstė 468 privačius prašymus išduoti leidimą laikinai išvykti į kapitalistines šalis ir priėmė 366 neigiamus sprendimus (78 proc.)³⁸, 1986 m. iš 1519 prašymų atmesti 853 (56 proc.)³⁹.

Lentelė. Vykstančių į kapitalistines šalis ir atvykstančių iš jų asmenų specialaus patikrinimo duomenys

Tikrinamų asmenų kategorija	1982 m.	1983 m.	1984 m.
Išvykstantys iš SSRS privačiais reikalais			
Patikrinta	2042	2199	1725
Atsakyta neigiamai:			
a) dėl kompromituojančių duomenų	322	372	304
b) režiminiais sumetimais	71	86	69
c) dėl kitų priežasčių	822	971	761
Atvykstantys į SSRS privačiais reikalais			
Patikrinta	417	484	455
Atsakyta neigiamai:			
a) dėl kompromituojančių duomenų	28	50	37
b) režiminiais sumetimais	44	77	56
c) dėl kitų priežasčių	70	122	87
Atvykstantys į SSRS kaip turistai			
Patikrinta	3778	4181	3595
Atsakyta neigiamai:			
a) dėl kompromituojančių duomenų	34	65	48
b) režiminiais sumetimais	3	7	2
Atvykstantys į SSRS kaip specialistai			
Patikrinta	820	761	1110
Atsakyta neigiamai dėl kompromituojančių duomenų	14	2	11

Šaltinis: LSSR KGB 10-ojo skyriaus statistinė suvestinė, LYA, f. K-1, ap. 6, b. 428, l. 71.

KGB ne tik aktyviai dalyvavo atrenkant kultūrinės komunikacijos su Vakarais dalyvius, bet ir sekė atrankos kliūtis įveikusius asmenis. Pagrindinis šio darbo įrankis, žinoma, buvo agentūros tinklas, nuolat plečiamas ir tobulinamas. 2-oji valdyba, vienas svarbiausių LSSR KGB padalinių, vykdžiusių užsienio ryšių kontrolę, 1984 m. turėjo 379 agentus, iš jų 32 buvo aukštųjų mokyklų dėstytojai,

14 žurnalistų, 7 dailininkai, 7 muzikantai, 5 fotografai, 2 rašytojai⁴⁰. Juos panaudojant buvo renkama informacija apie KGB dominančius užsienio piliečius, jų politines pažiūras, įtartinus ryšius su Lietuvos gyventojais, taip pat per agentūrą mėginta daryti užsieniečiams atitinkamą politinį poveikį. Pavyzdžiui, 1980 m. agentui Karaliui buvo duota tokia užduotis sekant objektą

Reporterį (lietuvių kilmės JAV žurnalistą Leną Barkouskį):

„Taktiška ir natūralia forma pamėginti išsiaiškinti Reporterio planus tarnybinėje ir visuomeninėje veikloje, asmeniniame gyvenime, ketinimus artimiausioje ateityje, konkrečiai dėl atvykimo į Lietuvos TSR. Būtų tikslinga laiškuose užsieniečiui nušviesti kai kurias savo gyvenimo puses (atostogų planus, laisvalaikio leidimą, kūrybinius planus) tam, kad būtų paskatintas atsakomasis objekto atvirumas. Jeigu Reporteris išsakys norą aplankyti Lietuvos TSR, paremkite jį ir pasiūlykite savo paslaugas bei pagalbą objektui esant Vilniuje.“⁴¹

Stiprėjant tarptautiniam bendradarbiavimui, buvo susirūpinta nepakankama Lietuvos mokslo įstaigų užsienio ryšių kontrole. 1980 m. LSSR mokslų akademijos darbą tikrinusi SSRS valstybinio mokslo ir technikos komiteto komisija, be kita ko, atkreipė dėmesį į tai, kad Mokslų akademija registruoja tik dalykinius susitikimus su mokslininkais užsieniečiais, o neregistruoja susirašinėjimo su užsienio organizacijomis. Taip pat buvo priekaištaujama, kad neviseiškai laikomasi nustatytos tvarkos Glavlitui pateikti mokslininkų pranešimus, skaitomus tarptautinėse konferencijose⁴². Nors KGB labiau domėjosi tikslųjų ir gamtos mokslų atstovų iš Vakarų ryšiais su kolegomis Lietuvoje (vadinamoji mokslinė techninė žvalgyba ir kontržvalgyba), nepalikti nuošalyje ir humanitarai. Ypač aktyviai rinkta informacija apie baltistikos studijų institucijas ir atskirus tyrėjus. Daugiausia dėmesio KGB skyrė JAV įsikūrusiai Baltijos studijų rėmimo asociacijai (*Association for the Advancement of Baltic Studies*, toliau – AABS), kuri laikyta vienu svarbiausių „ideologinės diversijos“ centrų. Informacija apie šią organizaciją kaupta specialioje agentūrinio stebėjimo byloje „Issledovateli“, kuri buvo LSSR KGB 1-ojo skyriaus įskaitoje.

Siekiant sumažinti AABS įtaką baltistikos tyrimams, mėginta remti kitus, mažiau antisovietiskai angažuotus Baltijos studijų centrus. Devintojo dešimtmečio pradžioje kaip galimą atsvarą AABS tikėtasi panaudoti Stokholmo universitete veikusį Baltijos tyrimų institutą, kurio veiklos kryptis nuo 1977 m. dėl įvairių veiksnių, taip pat ir dėl aktyvių KGB priemonių pasikeitė: „Naujoji instituto vadovybė gerokai prislopino antitarybinę šios institucijos kryptingumą ir dabar kelia sau tikslą tyrinėti realias tarybinio Pabaltijo problemas.“⁴³ Nuo 1981 m. šio instituto konferencijose buvo leista dalyvauti ir sovietinių Pabaltijo respublikų mokslininkams. SSRS pasiuntinys Švedijoje, vertindamas SSRS mokslininkų delegacijos dalyvavimą 1981 m. vykusioje šeštojoje Baltijos instituto konferencijoje (Lietuvai joje atstovavo istorikai Pranas Aksamitas, Juozas Jurginis, Robertas Žiugžda, literatūrologas Petras Bražėnas, muzikologas Juozas Gaudrimas, Dailės instituto dėstytojas Vincentas Gečas), pažymėjo, kad „išmintinga taktika plėtojant bendradarbiavimą su Baltijos institutu ir Stokholmo universitetu gali sudaryti mums galimybes daryti aktyvią įtaką Baltijos studijų eigai. Baltijos institutas pradeda išstumti AABS“⁴⁴.

Tuo tarpu jau beveik suderinta Lietuvos mokslininkų išvyka į 1982 m. vykusią eilinę AABS konferenciją KGB iniciatyva paskutinę minutę buvo sustabdyta⁴⁵. Siekiant išvengti naujų netikėtumų, pasitelkus agentų iš lituanistų, akylai buvo prižiūrimas 1983 m. vasarą Vilniuje viešėjęs Pensilvanijos universiteto profesorius Williamas Schmalstieg, kuris domėjosi Lietuvos tyrėjų galimybėmis dalyvauti 1984 m. Monrealyje vyksiančioje AABS konferencijoje⁴⁶. Vykdydami KGB užduotis, Vilniaus universiteto filologai taip pat rinko informaciją apie kitas Baltijos tyrimų institucijas Vakaruose. Antai devintojo dešimtmečio viduryje į KGB akiratį pateko

Paryžiaus Rytų kraštų tyrimo instituto sudėtyje veikęs Baltijos tyrimų centras, siekęs užmegzti ryšius su Vilniaus universitetu⁴⁷.

Aštuntojo dešimtmečio pabaigoje LSSR KGB buvo parengtas specialus priemonių planas „Sistema“, numatantis glaudų LSSR KGB padalinių – 2-osios valdybos, 5-osios tarnybos ir 1-ojo skyriaus – bendradarbiavimą siekiant atskleisti užsieniečių neva vykdomas „ideologines diversijas“ ir nepageidaujamos informacijos rinkimo atvejus. Prireikus į užsienį vykstantys ar su užsieniečiais Lietuvoje bendraujantys vieno iš minėtų padalinių agentai gaudavo užduočių ne tik iš savo tiesioginių „globėjų“, bet ir iš kitų suinteresuotų KGB žinybų. Minėti KGB skyriai taip pat buvo įpareigoti operatyviai keistis informacija apie įtartinus Lietuvos gyventojų ryšius su užsieniečiais.

Taigi tiesioginių kultūrinių ryšių plėtra aštuntajame ir devintajame dešimtmečiais sietina su jų kontrolės mechanizmo sukūrimu ir stiprinimu. Ši kontrolės sistema padėjo režimui išvengti potencialiai pavojingų Vakarų kultūros sklaidos per tiesioginius užsienio ryšius padarinių.

VAKARŲ KULTŪRINIO GYVENIMO ATSPINDŽIAI SOVIETŲ LIETUVOS VIEŠAJAME DISKURSE

Sovietų Lietuvos kultūrinėje spaudoje daugiau informacijos apie Vakarų kultūrinio gyvenimo realijas atsirado jau šeštojo dešimtmečio viduryje, tačiau iki septintojo dešimtmečio vidurio vyravo perdėm neigiamas ar ironiškas požiūris, atrankinis faktų pateikimas. Gerokai objektyvesnis vertinimas ir visapusiškesnis Vakarų kultūros tendencijų vaizdavimas būdingas septintojo dešimtmečio antrosios pusės ir aštuntojo dešimtmečio pradžios kultūriniam diskursui. Šiuo laikotarpiu Sovietų Lietuvos kultūrinėje spaudoje

pasirodė nemažai straipsnių, kuriuose buvo gana išsamiai pristatytos naujausios Vakarų literatūros, teatro ir dailės raidos tendencijos, žymiausi to meto menininkai.

Daugiausia ir palankiausiai ir vėl rašyta apie Prancūzijos kultūrinį gyvenimą. Šiuolaikinę prancūzų dramaturgiją profesionaliai nagrinėjo Galina Baužytė-Čepinskienė⁴⁸, muziką – Adeodatas Tauragis⁴⁹, architektūrą – Jonas Minkevičius⁵⁰. Šiuo laikotarpiu gana dažnai spausdinti Lietuvos kultūrininkų išpūdžiai iš kelionių po Vakarų šalis taip pat išsiskyrė mažiau ideologizuotais, objektyvesniais Vakarų kultūrinio gyvenimo vertinimais. Pavyzdžiui, J. Jurginis, lygindamas savo viešnages JAV ketvirtąjo dešimtmečio pabaigoje ir po trisdešimties metų, pastebėjo teigiamus kultūrinius pokyčius šioje šalyje: „Amerika nebūtų Amerika, jeigu joje nesiaustų noro praturtėti karštligė, tačiau žmogaus sugebėjimų vertinimas pinigais nuo 1939 m. gerokai sumažėjo. Pakilo humanitarinės kultūros vertė. Žmonės, Amerikoje vadinami „vidutine klase“, turi savo vertinimo matą ir juokiasi iš tų, kurie išmintį ir sugebėjimus tebematuoja pinigais.“⁵¹ Nemažą skandalą sukėlė ir 1967 m. išleista rašytojo Juozo Baltušio knyga „Tėvų ir brolių takais“, kurioje jis aprašė savo išpūdžius iš kelionės po JAV.

Septintojo dešimtmečio pradžioje iš Vakarų pro geležinę uždangą ėmė skverbtis pirmieji jaunimo subkultūros ir su ja susijusių naujų muzikos stilių aidai. Iš pat pradžių neformalios jaunimo grupės, besidominčios tarp Vakarų jaunimo populiaria muzika ar imituojančios jo gyvenimo būdą, atsidūrė KGB akiratyje. Tuo metu KGB pradėjo reguliariai informuoti LKP CK apie pastebėtus jaunimo aprangos, elgesio, interesų nukrypimus nuo viešai pripažintų normų. Kaip vienas baisiausių dalykų paminėta tai, kad kai kurie jaunuoliai gauna iš užsienio plokštelių su „ultramodernios džiaz muzikos

įrašais ir žurnalų su abstrakcionistų kūriniais⁵². KGB iš pradžių mėgino sustabdyti iš Vakarų ateinančios jaunimo subkultūros sklaidą, rengdamas vadinamuosius profilaktinius pokalbius su aktyvesnių grupių nariais. Antai 1962 m. taip buvo auklėjamas Andrius Sudikas ir keletas jo bičiulių, kurie domėjosi naujausiomis Vakarų jaunimo muzikos madomis ir mėgino jas populiarinti Vilniaus kavinėje „Pelėda“⁵³.

Vakaruose atsiradęs rokenrolo stilius sukėlė pramoginėje muzikoje perversmą. Jo aidai, nors silpni ir pavėluoti, pasiekė ir Lietuvą. Septintojo dešimtmečio viduryje į Lietuvą atsirito bitlomanijos, arba bigbito, banga. Jau po kelerių metų ėmė skverbtis ir rokas, kuris tapo vienu svarbiausių hapių sąjūdžio raiškos būdų. Septintojo dešimtmečio pabaigoje Sovietų Lietuvos spaudoje pasirodė keletas publikacijų, kuriose gana objektyviai ir spalvingai aprašomi naujieji Vakarų jaunimo judėjimai⁵⁴. Kadangi ši jaunimo subkultūra Vakaruose gimė kaip protesto prieš kapitalistinę sistemą išraiška, turbūt tikėtasi, kad ji negali prigyti „brandaus socializmo“ sąlygomis. Pažymėtina ir tai, kad 1972 m. Lietuvoje oficialiai buvo išleista ir savotiška hapių biblija – Jacko Kerouaco romanas „Kelyje“. To meto vakarietiškajai jaunimo subkultūrai būdingo pasaulėvaizdžio atspindžių galima įžvelgti ir kai kuriuose šiuo laikotarpiu Lietuvoje sukurtuose kino filmuose, nors šiaip jau kontroliuojančios institucijos nepalankiai vertino mėginimus kino filmuose perteikti Vakarų gyvenimo atmosferą, teigiamai ar bent jau neutraliai interpretuoti kai kurias to gyvenimo reiškinius. To meto lietuvių kinematografijoje viena ryškesnių išimčių šiuo atžvilgiu buvo 1968 m. sukurtas režisieriaus Algirdo Aramino filmas „Kai aš mažas buvau“, kurį Maskva įvertino labai kritiškai.

Viešas tonas šiuo klausimu gerokai pasikeitė aštuntojo dešimtmečio pradžioje, ypač po

Romo Kalantos susideginimo. Su R. Kalantos laidotuvėmis siejami neramumai, kuriuose aktyviai dalyvavo hapiškasis jaunimas, paskatino sovietų režimą griebtis prieš šį maištingą sąjūdį represinių priemonių, kurios iš esmės išstūmė jį į pogrindį. Aktyviai formuota ir nepalanki visuomenės nuomonė apie hapius. Dėl to Vakarų visuomenę stipriai paveikusi hapių subkultūra Lietuvoje buvo gana izoliuotas reiškiny ir didesnio poveikio neturėjo. 1968–1980 m. hapių sąjūdžiui Lietuvoje galėjo priklausyti nuo kelių iki keliolikos tūkstančių jaunuolių⁵⁵. Aštuntojo dešimtmečio pabaigoje šis sąjūdis visiškai išblėso, perduodamas estafetę pankams. Panašiai kaip ir hapius, pankus ir pankroką sovietinė publicistika iš pradžių sutiko gana palankiai:

„Objektyvumo dėlei verta pabrėžti, kad pankrokas – tai ne tik beprotiškai rėksminga muzika, tai naujas Vakarų jaunimo gyvenimo stilius, tapęs protestu prieš iškrypusius santykius visuomenėje. Tai iš tikrųjų riksmas jaunuolių, neturinčių nė menkiausių lėšų pragyvenimui, nejaučiančių jokios gyvenimo perspektyvos. Todėl nieko nuostabaus, kad kraštutinė ekscentrika ir įvairios provokacijos tapo jų antrąja prigimtimi. Savo šūkiu „Neapykanta ir karas“ jie yra tikra priešingybė politinės mažakraujystės sugrauztiems hapiams, nedrąsiai lemenantiems: „Taika ir meilė.“⁵⁶

Tačiau devintojo dešimtmečio pradžioje didžiuosiuose Lietuvos miestuose atsiradusios pirmosios pankų grupės tuojau pateko į „antivisuomeninių jaunimo grupių“ kategoriją. Pankus, kaip ir hapius, akylai prižiūrėjo ir persekiojo KGB, milicija ir komjaunimo operatyviniai būriai⁵⁷.

Aštuntajame dešimtmetyje, tebesitęsiant šaltojo karo *détente* laikotarpiui, Vakarų kultūros reiškinių spektras, pristatomas Sovietų Lietuvos kultūrinėje spaudoje, išliko gana platus. Pagrindiniu Vakarų kultūrinio

gyvenimo kritikos taikiniu tapo masinė kultūra. Šiuo laikotarpiu paskelbta nemažai teorinių straipsnių⁵⁸, kurių autoriai, iškeldami neigiamus masinės kultūros padarinius, įrodinėjo, kad šis reiškiny yra logiška kapitalistinės sistemos, nukreiptos į masinio vartojimo skatinimą, raidos išdava. Greta teorinės kritikos to meto spaudoje gausu publikacijų, kuriose smarkiai sutirštinant spalvas aprašomos konkrečios Vakaruose plintančios masinės kultūros apraiškos. Daugiausia vietos skirta neigiamoms Vakarų kinematografijos ir populiariosios muzikos tendencijoms atskleisti. Maištingą rokenrolo prigimtį, anot sovietinės publicistikos, sugadino jo įkinkymas į didžiojo biznio ratus ir įklimpimas į narkomanijos liūną⁵⁹.

Tuo tarpu Vakarų kinas dažnai buvo tapatinamas su hollywoodine produkcija, akcentuojant jai būdingą smurto, erotikos, misticizmo ir apokaliptiškumo kultą. Ypač priešiškai reaguota į vaizdo technikos atsiradimą⁶⁰. Plintant kontrabandinėms vaizdajuostėms su Vakarų gamybos kino filmų įrašais kūrėsi veiksminga alternatyva ideologizuotam sovietiniam kino menui, todėl su šiuo reiškiniu kovota ne tik propagandinėmis, bet ir represinėmis priemonėmis⁶¹. Kita vertus, vakarietiškojo pramoginio kino antplūdis devintojo dešimtmečio viduryje paskatino sovietų režimo vadovybę pakeisti Vakarų kino filmų įsigijimo ir demonstravimo kino teatruose politiką. 1986 m. birželio 4 d. buvo priimtas SSKP CK nutarimas „Dėl trūkumų įsigyjant ir rodant užsienio filmus“, kritikaujantis SSRS kinematografijos komitetą už tai, kad pirmenybę teikia komerciniams užsienio filmams ir ignoruoja Vakarų kino meno šedevrus. Po šio nutarimo Sovietų Sąjungos kino ekranuose vienas po kito pasirodė anksčiau slėpti garsūs Vakarų kino meno kūrėjų darbai: François Truffaut „Kaimynė“ ir „Linksmasis sekmadienis“, Luiso Buñuelio „Kuklus buržuazijos žavesys“ ir kiti⁶².

Aštuntajame dešimtmetyje sovietinė spauda prie neigiamų Vakarų kultūrinio gyvenimo tendencijų taip pat priskyrė tikslųjų ir gamtos mokslų autoriteto mažėjimą ir antimokslinių pažiūrų plitimą. Pavyzdžiui, LSSR mokslų akademijos prezidentas Juozas Matulis padarė išvadą, kad „mokslas kapitalistiniame pasaulyje šiandien yra smarkiai užkrėstas sunkia infekcine liga – iracionalizmu“⁶³. Šią tezę jis grindė nurodydamas reiškinius, liudijančius Vakarų visuomenės nusivylimą pozityvistine mokslinė pasaulėžiūra ir jos paliktame vakuume besiskleidžiančius pavojingus iracionalumo daigus: astrologijos populiarėjimą, pseudomokslinėmis teorijomis besiremiančių naujų religinių sektų atsiradimą ir pan.

Aštuntajame dešimtmetyje pagaliau pripažinusi modernizmą dailėje⁶⁴, sovietų valdžia nepatikliai sutiko devintojo dešimtmečio pradžioje Lietuvą pasiekusias pirmąsias postmoderniojo meno raiškos formas. Prie oficialaus modernizmo pripažinimo Lietuvoje daug prisidėjęs L. Šepetys vienas pirmųjų išreiškė neigiamą požiūrį į dailėje populiarėjantį fotorealizmą⁶⁵. Beveik tuo pačiu metu keliuose „Kultūros barų“ žurnalo numeriuose buvo paskelbtas programinis Nijolės Tumėnienės straipsnis. Jame plačiai apžvelgtos Vakaruose plintančios postmodernizmo dailės srovės, kurias autorė priskyrė prie „antimeno“. Ypač neigiamai vertinamas popartas: „Popmenas prarado savo pirmtakui [dadaizmui. – A. S.] būdingą griovimo patosą, antiburžuazinę poziciją. Jis atsisakė vertinti sudėtingą gyvenimo tikrovę, natūralistiškai įtvirtindamas ją tokią, kokia ji yra, su visais vartotojiškais poreikiais.“⁶⁶

Puolimą prieš postmoderniojo meno sroves galima sieti su devintojo dešimtmečio pradžioje, padidėjus šaltojo karo įtampai, Sovietų Sąjungoje vėl sustiprėjusia kova prieš Vakarų kultūros įtaką. 1982 m. pabaigoje LKP CK biuras, dubliuodamas analogišką

SSKP CK nutarimą, priėmė nutarimą „Dėl atsako diversinėms propagandinėms JAV akcijoms ir tolesnio propagandinio darbo suaktyvinimo respublikoje“⁶⁷. Vienas šio nutarimo punktų įpareigojo atitinkamas organizacijas numatyti priemones, skatinančias kurti meno kūrinius, demaskuojančius buržuazinį gyvenimo būdą, antihumanišką imperializmo esmę, atskleidžiančius buržuazinės propagandos melą ir šmeižtą. Vykdam šį nutarimą, Lietuvoje buvo sukurta keletas vadinamųjų kontrpropagandinių, gyvenimą Vakaruose (pirmiausia JAV) neigiamai vaizduojančių filmų (pavyzdžiui, „Turtuolis vargšas“), sustiprėjo panašaus turinio publicistinių apybraižų srautas⁶⁸.

Mėginta stabdyti ir Vakarų plataus vartojimo prekių, drabužių mados skverbimąsi. 1984 m. kovo mėn. LKP CK biuras priėmė nutarimą „Dėl prekių su tėvynine simbolika gamybos padidėjimo, jų kokybės ir idėjinio meninio apipavidalinimo pagerinimo“. Pagrindinė priežastis, paskatinusi priimti šį nutarimą – „nesveikas dalies gyventojų susidomėjimas importinėmis prekėmis, kurių simbolika dažniausiai būna ideologiškai žalingo pobūdžio“⁶⁹. Žiniasklaida buvo įpareigota aktyviai demaskuoti buržuazinės ideologijos mėginimus panaudoti simboliką ir madą kaip svetimų idėjų skverbimosi kanalą.

Sunku vienareikšmiškai įvertinti antivakarietiškosios propagandos poveikį. Viena vertus, draudžiamas vaisius visuomet saldus, todėl trukdymai pažinti Vakarų gyvenimą ar jo vaizdavimas vien juodomis spalvomis skatino dar labiau domėtis Vakarais ir juos idealizuoti. Kita vertus, ilgalaikė ir įkyri antivakarietiškoji indoktrinacija išpaudė pasąmonėje įtarumo, nepasitikėjimo Vakarais atspaudą. Toks nekritiškas Vakarų kultūros suvokimas, sumišęs su panieka jai, iki šiol būdingas posovietinei Lietuvos visuomenei.

IŠVADOS

Tyrimas atskleidė prieštaringas sovietų režimo politikos kultūrinių ryšių su Vakarais atžvilgiu tendencijas. Viena vertus, nagrinėjamu laikotarpiu Lietuvoje Vakarų kultūros recepcijos galimybių pamažu daugėjo: buvo publikuojama daugiau ir įvairesnių grožinės literatūros kūrinių, dažniau atvykdavo Vakarų šalių muzikiniai ir teatro kolektyvai, plėtėsi tiesioginiai Vakarų ir Lietuvos humanitarinės inteligentijos atstovų ryšiai, apie Vakarų kultūrą daugiau ir objektyviau buvo rašoma kultūrinėje Sovietų Lietuvos spaudoje. Kita vertus, prie naujų sąlygų operatyviai buvo priderinta ideologinės kontrolės sistema, leidžianti gana veiksmingai kontroliuoti Vakarų kultūros sklaidą.

Leidyklų planuose daugėjant Vakarų autorių knygų, o kino teatrų repertuaruose – Vakarų gamybos kino filmų, nagrinėjamu laikotarpiu buvo išstobulinta jų kupiūravimo ir perdirbimo technika. Be to, oficialios Vakarų literatūros vertimų leidybos plėtrą turėjo atsverti vis didesnis priėjimo prie užsienio literatūros originalo kalba varžymas. Skrupulinga vykstančių į Vakarų šalis ir iš ten atvykstančių asmenų atrankos tvarka, nustatyta aštuntajame dešimtmetyje, leido režimui smarkiai sumažinti galimus neigiamus tiesioginių ryšių padarinius. KGB padalinys Lietuvoje, naudodamasis agentūros tinklu, kurį jam pavyko sukurti tarp humanitarinės inteligentijos atstovų, gana sėkmingai manipuliavo užsienio ryšiais valdžios interesų labui. Nors Vakarų kultūrinio gyvenimo panorama, pateikiama Sovietų Lietuvos viešajame disкурse, nagrinėjamu laikotarpiu buvo kur kas platesnė nei anksčiau, ir toliau (tiesa, subtilesnėmis priemonėmis) buvo kuriamas iškreiptas jo vaizdas. Neigiamus ir net pačiuose Vakaruose prieštaragai vertinamus reiškinius interpretuojant kaip vyraujančias kultūros trajektorijas, buvo nuosekliai ku-

riamas estetinius ir moralinius orientyrus pametusios, „nenormalios“ Vakarų kultūros būklės vaizdas, kuris visuomenės ir kultūros

elito akyse padėjo legitimuoti „normalios“ sovietinės kultūros modelį.

Nuorodos

¹ T. Venclova, „The reception of world literature in contemporary Lithuania“, *Mind against the Wall: essays on Lithuanian culture under Soviet occupation*, red. R. Šilbajoris, Chicago, 1983, p. 107–130.

² K. Sinkevičius, „Šešiabriaunio spaudos imperija“, *Tarp knygų*, 2000, Nr. 5–9.

³ *Цензура иностранных книг в Российской империи и Советском Союзе*, Москва, 1993; А. Блюм, „Играем Оруэлла: цензурная судьба английского писателя в России“, *Всемирное слово*, 2001, № 14, с. 63–66; А. Синеок, „Цензурная судьба Кафки в России“, interneto biblioteka „Vehi“, 2002, www.vehi.net/kafka/sineok.html.

⁴ T. Venclova, op. cit., p. 110.

⁵ Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LNB RS), f. 178, b. 11, l. 1–13.

⁶ T. Venclova, op. cit., p. 110.

⁷ K. Sinkevičius, op. cit., Nr. 8, p. 19.

⁸ *Lietuvos TSR spaudos statistika 1966–1970 m.*, Vilnius, 1972.

⁹ *XX amžiaus dramaturgija: Vakarų Europos dramaturgų pjesės*, sud. D. Judelevičius, Vilnius, 1970.

¹⁰ *Цензура иностранных книг в Российской империи и Советском Союзе*, с. 83.

¹¹ Ibid., с. 85.

¹² *Энциклопедия отечественного кино СССР/СНГ*, <http://russiancinema.ru>.

¹³ *Lietuvos TSR spaudos statistika 1971–1975 m.*, Vilnius, 1977.

¹⁴ *Lietuvos TSR spaudos statistika 1977–1980 m.*, Vilnius, 1981.

¹⁵ *Lietuvos TSR spaudos statistika 1981–1985 m.*, Vilnius, 1986.

¹⁶ А. Синеок, op. cit., с. 4–5.

¹⁷ Novelė „Bado meistras“ išspausdinta „Literatūroje ir mene“ 1965 m. spalio 30 d.; romano „Amerika“ fragmentas – „Nemune“ 1968 m., Nr. 5.

¹⁸ Daugiau apie tai žr.: А. Streikus, „Ideologinė cenzūra Lietuvoje 1956–1989 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, 2004, Nr. 1(15), p. 49, 55.

¹⁹ Lietuvos SSR valstybinės respublikinės bibliotekos 1973 m. gegužės 1 d. pažyma apie Specialiojo saugojimo skyriaus fondų būklę, LNB RS, f. 178, b. 45, l. 1–2.

²⁰ Lietuvos SSR valstybinės respublikinės bibliotekos Specialiojo saugojimo skyriaus metinės statistinės suvestinės, ibid., b. 45.

²¹ VRB direktoriaus V. Bulavo 1984 m. vasario 15 d. pažyma, ibid., b. 2, l. 103–104.

²² Priemonių planas „Dėl užsienio literatūros komplektavimo, tvarkymo, išdavimo ir panaudojimo gerinimo Lietuvos TSR valstybinėje respublikinėje bibliotekoje 1984–1985 m.“, ibid., l. 105–108.

²³ K. Sinkevičius, op. cit., p. 19.

²⁴ 1973 m. lapkričio 2 d. LSSR Glavlito patikrinimo, kaip vykdoma instrukcija „Dėl kapitalistinių šalių literatūros įsigijimo, saugojimo ir panaudojimo tvarkos“, aktas, LNB RS, f. 178, b. 2, l. 2–5.

²⁵ VRB Specialiojo saugojimo spaudinių skyriaus pažyma apie skaitytojų ir jiems išduotos literatūros kiekį 1979–1980 m., ibid., l. 70.

²⁶ VRB Specialiojo saugojimo spaudinių skyriaus pažyma apie skaitytojų ir jiems išduotos literatūros kiekį 1981–1983 m., ibid., l. 110.

²⁷ 1971 m. SSRS aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerija davė leidimą kasmet priimti iki 25 lietuvių kilmės užsieniečių studijuoti ir stažuoti Vilniaus aukštosiose mokyklose.

²⁸ LSSR URM informacija apie JAV vicekonsulo Ch. Danielio vizitą, LYA, f. 1771, ap. 255, b. 306, l. 25–26.

²⁹ LSSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos 1981 m. raštas LKP CK, ibid., ap. 259, b. 220, l. 47.

³⁰ LSSR URM 1977 m. vasario 24 d. informacinė pažyma apie JAV generalinio konsulato Leningrade atašė kultūros ir spaudos klausimais R. K. Gaiso vizitą, ibid., ap. 254, b. 317, l. 5.

³¹ LSSR URM pažyma apie LSSR tarptautinius ryšius 1984 m., ibid., ap. 268, b. 240, l. 46–47.

³² LSSR kultūros ministerijos pažyma apie kultūrinį bendradarbiavimą su užsienio šalimis, Lietuvos literatūros ir meno archyvas (toliau – LLMA), f. 342, ap. 4, b. 462, l. 132.

³³ LKP CK Kultūros skyriaus vedėjo S. Renčio 1986 m. vasario 27 d. raštas apie SSKP CK nutarimo „Dėl trūkumų organizuojant užsienio atlikėjų pasirodymus Sovietų Sąjungoje“ vykdymą, LYA, f. 1771, ap. 269, b. 265, l. 9.

³⁴ LKP CK Propagandos ir agitacijos skyriaus vedėjo J. Kuolelio 1986 m. vasario 4 d. raštas apie SSKP CK nutarimo „Dėl trūkumų organizuojant užsienio atlikėjų pasirodymus Sovietų Sąjungoje“ vykdymą, *ibid.*, l. 8.

³⁵ LKP CK Išvykų į užsienį komisijos instrukcija „Dėl dokumentų užpildymo išvykoms į užsienio šalis“, *ibid.*, f. K-1, ap. 6, b. 331, l. 22–23.

³⁶ LLMA, f. 342, ap. 4, b. 434, l. 127.

³⁷ LKP CK Išvykų į užsienį komisijos 1975 m. darbo ataskaita, LYA, f. 1771, ap. 251, b. 73, l. 33.

³⁸ *Ibid.*

³⁹ LKP CK Išvykų į užsienį komisijos 1986 m. darbo ataskaita, *ibid.*, ap. 270, b. 16, l. 31.

⁴⁰ LSSR KGB 2-osios valdybos 1984 m. liepos 15 d. pažyma apie agentūrinį aparatą, *ibid.*, f. K-1, ap. 3, b. 779, l. 96.

⁴¹ LSSR KGB 1-ojo skyriaus operatyvinio įgaliojimo V. Filimonovo 1980 m. birželio 2 d. pažyma apie užduotį agentui Karaliui operatyvinio sekimo objekto Reporterio atžvilgiu, *ibid.*, ap. 49, b. 34, l. 97.

⁴² LSSR MT Mokslo ir technikos skyriaus 1980 m. gruodžio 10 d. pažyma apie priemones sprendžiant problemas, iškilusias SSRS valstybinio mokslo ir technikos komiteto vykdyto patikrinimo metu, *ibid.*, f. 1771, ap. 257, b. 199, l. 7.

⁴³ LSSR KGB 5-osios valdybos 1988 m. gegužės 17 d. pažyma „Apie lietuvių emigrantus Baltijos institute Švedijoje“, *ibid.*, f. K-1, ap. 49, b. 307, l. 90.

⁴⁴ SSRS pasiuntinio Švedijoje 1981 m. rugpjūčio 24 d. informacija apie Baltijos instituto konferenciją, *ibid.*, f. 1771, ap. 259, b. 220, l. 21.

⁴⁵ Daugiau apie tai žr.: A. Streikus, „Sovietų Lietuva ir išeivija: kultūrinių ryšių projektas“, *Lietuvos istorijos studijos*, 2007, t. 20, p. 53–54.

⁴⁶ LSSR KGB 1-ojo skyriaus operatyvinio įgaliojimo P. Petkevičiaus 1983 m. spalio 19 d. pažyma apie pokalbį su archyvinio agentu Povilaičiu, LYA, f. K-1, ap. 49, b. 453, l. 295–296.

⁴⁷ Agento Banaičio 1984 m. vasario 29 d. pranešimas, *ibid.*, l. 370–372.

⁴⁸ G. Baužytė-Čepinskienė, „Absurdo teatras Prancūzijoje“, *Pergalė*, 1966, Nr. 2, p. 127–141.

⁴⁹ A. Tauragis, „O kas po šešto?“, *Kultūros barai*, 1968, Nr. 8, p. 46–49.

⁵⁰ J. Minkevičius, „Prancūzijos architektūriniai eskizai“, *Literatūra ir menas*, 1968, Nr. 37–38. Pažymėtina ir tai, kad 1971 m. buvo išleista J. Minkevičiaus knyga „Architektūros kryptys užsienyje“.

⁵¹ J. Jurginis, „Kontrastų šalis: humanitaro įspūdžiai iš kelionės po Ameriką“, *Kultūros barai*, 1968, Nr. 4, p. 45.

⁵² LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus 1962 m. pažyma „Apie kai kuriuos ideologiškai žalingus reiškinius tarp respublikos jaunimo“, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 627, l. 90.

⁵³ LSSR KGB 1962 m. lapkričio 14 d. pažyma apie šiuolaikinės Vakarų muzikos mėgėjų grupės atskleidimą ir poveikio priemones prieš jos narius, *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990: Dokumentų rinkinys*, Vilnius, 2005, p. 313–316.

⁵⁴ I. Vladimirovienė, „Hipi“, *Mokslas ir gyvenimas*, 1967, Nr. 11, p. 29–32; „Hipiai, jipiai, vegamapai...“, *Literatūra ir menas*, 1968, spalio 26.

⁵⁵ S. Plaušinytė, „Hipių sąjūdis Lietuvoje“, *Kultūros barai*, 2003, Nr. 4, p. 70.

⁵⁶ „Jaunimo nevilties muzika“, *Nemunas*, 1978, Nr. 6, p. 54–55.

⁵⁷ M. Žiukas, „KGB prieš Vilniaus moksleivius devintojo dešimtmečio pradžioje“, *Genocidas ir rezistencija*, 2000, Nr. 2(8), p. 125–127.

⁵⁸ V. Glaryčiovas, „Kas yra masinė kultūra?“, *Kultūros barai*, 1971, Nr. 6, p. 28–29; K. Stoškus, „Masinė kultūra ir kultūrinis masiškumas“, *ibid.*, 1974, Nr. 11, p. 48–51; J. Repšys, „Kapitalizmas ir kultūros sumasiškėjimo apraiškos“, *ibid.*, 1976, Nr. 7, p. 26–27.

⁵⁹ Būdingesni straipsniai: K. Nainys, „Didžioji popmeno karuselė“, *Kultūros barai*, 1975, Nr. 4, p. 63–64; G. Markulis, „Apie mylimųjų griaučių kvapą ir kitus biznio reikalus“, *Nemunas*, 1975, Nr. 10, p. 56–57; I. Kulikova, „Roko revoliucijos pabaiga“, *Literatūra ir menas*, 1976, liepos 10.

⁶⁰ „Už videobumo fasado“, *Literatūra ir menas*, 1985, birželio 29.

⁶¹ Daugiau apie tai žr.: A. Streikus, „Ideologinė cenzūra Lietuvoje 1956–1989 m.“, p. 61.

⁶² Nutarimo atgarsių būta ir Sovietų Lietuvos spaudoje: O. Sulkinas, „Ar tik prekė?...“, *Literatūra ir menas*, 1986, rugpjūčio 16. Šiame iš leidinio „Sovetskij ekran“ perspausdintame straipsnyje kritikuojama ne tik ydinga užsienio kino filmų įsigijimo ir rodymo, bet ir cenzūravimo praktika.

⁶³ J. Matulis, „Mokslo krizės reiškiniai kapitalistiniame pasaulyje“, *Mokslas ir gyvenimas*, 1975, Nr. 10, p. 6.

⁶⁴ Savotiškas lūžio taškas buvo L. Šepečio knyga „Modernizmo metmenys“ (Vilnius, 1976).

⁶⁵ L. Šepetys, „Komunistiniai idealai ir modernizmo kaukė“, *Literatūra ir menas*, 1982, sausio 30.

⁶⁶ N. Tumėnienė, „Šiuolaikinis modernizmas“, *Kultūros barai*, 1982, Nr. 1, p. 75.

⁶⁷ LKP CK biuro 1982 m. lapkričio 11 d. posėdžio protokolas, LYA, f. 1771, ap. 260, b. 68, l. 2–6.

⁶⁸ J. Lukoševičius, *Kolumbo rate ir už jo: amerikietiški žurnalisto užrašai*, Vilnius, 1982; V. Alseika, *Amerika: tikrovė ir mitas*, Vilnius, 1983 ir kt.

⁶⁹ LKP CK biuro 1984 m. kovo 19 d. posėdžio protokolas, LYA, f. 1771, ap. 261, b. 23, l. 12.

Gauta 2008 01 03

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17/1, Vilnius

Arūnas Streikus

RESTRICTIONS PLACED ON WESTERN CULTURE IN SOVIET LITHUANIA IN 1965–1986

Summary

The research disclosed the controversial tendencies of the Soviet regime's policy towards cultural ties with the West. On the one hand, during the period under investigation the possibilities to receive Western culture were gradually increasing in Lithuania. More books of fiction were published, more theatre companies and musicians came to Lithuania, and there were more direct ties between Western and Lithuanian intellectuals. More objective publications about Western culture appeared in the print media of Soviet Lithuania. On the other hand, the system of ideological control was promptly adapted to the new situation, which enabled a rather effective control of disseminating Western culture.

As more and more books by Western writers were printed and the number of Western films at the cinemas grew, methods of editing them was perfected. Besides, the widening range of translations of books from the West was to be counterbalanced by the restriction placed on the availability

of books in the original languages. A scrupulous choice of people who were allowed to go to the West and of those who were allowed into the country which was introduced in the 1970s enabled the regime to reduce the possible negative influence of direct links. The KGB branch in Lithuania, employing a wide net of agents which it managed to create among the intelligentsia, successfully manipulated foreign links to suit the interests of the authorities. Although the cultural panorama in the West presented in public discourse in Soviet Lithuania was much wider during the period than before it was still presented in a distorted way although using more subtle means. Negative phenomena, which were controversially treated in the West, were interpreted as prevailing cultural tendencies. The image of “abnormal” Western culture which had lost its aesthetic and moral principles and which had been consistently promoted helped to legitimise the model of “normal” Soviet culture in the eyes of the general public and cultural elite.